

Antakya'lı Ünlü Hekim Dâvud el-Antakî'nin Nöroanatomi Hakkında Yazdıkları ve Bu Bilgilerin İslâm Tıp Tarihindeki Yeri*

Ahmet Aciduman ¹, İbrahim Özay ²

¹ Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Deontoloji Ana Bilim Dalı, Ankara

² Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara

✓ **Amaç:** Bu çalışmada Dâvud el-Antakî (1541?-1599)'nin tıpla ilgili eserlerinin nöroanatomi ile ilgili bölümlerinin incelenmesi ve bu bilgilerin tıp tarihi içerisindeki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem: Dâvud el-Antakî'nin *Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb, en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice, Nüzhetü'l-ezhân fî islâhi'l-ebdân, Mecma'u'l-menâfi'i'l-bedeniyye* gibi tıpla ilgili eserleri incelenmiştir. Eserlerde yer alan nöroanatomiyle ilgili olan konular Türkçeye çevrildikten sonra bu bölümlerdeki bilgilerin İbn Sînâ, İsmâil Cürçânî, Mansûr bin Muhammed bin Ahmed, Cerrâh İbrâhîm, Emîr Çelebi ve Şemseddîn el-'Itâkî gibi, yazarımızdan önce ve sonra yaşamış; Türk ve İslâm Tıp Tarihi içerisinde teşrih konusunda önemli yerleri olan yazarların eserlerindeki adı geçen bölümlerle karşılaştırması yapılarak, Dâvud el-Antakî'nin eserlerindeki nöroanatomi bilgisinin İslâm tıp tarihi içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bulgular: Dâvud el-Antakî'nin *en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice ve Nüzhetü'l-ezhân fî islâhi'l-ebdân* adlı eserlerinde anatomi ile ilgili bölümler olup, bunlardan birisi "Beyin üzerine söz" başlığını taşımaktadır.

Sonuç: Dâvud el-Antakî'nin yüzeysel ve kısa da olsa nöroanatomi konusunda her iki eserinde de bilgi vermesi onun anatomi bilgisine ve öğrenimine verdiği önemi göstermektedir. Ulaşabildiğimiz bilgiler Dâvud el-Antakî'nin nöroanatomi konusunda yeni bir bilgi sunmadığını ya da bu konuya yeni bir katkı yapmadığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Davud el-Antaki, Nöroanatomi, Tıp Tarihi

J Nervous Sys Surgery 2009; 2(2):106-118

Famous Physician Da'ud al-Antaki and His Writings Regarding Neuroanatomy and Evaluation of Their Significances in the History of Islamic Medicine

✓ **Aim:** To study chapters related to neuroanatomy in the works of Da'ud al-Antaki (1541?-1599) and to determine their significances in Islamic history of medicine were aimed.

Material and Method: Da'ud al-Antaki's *Tezkiretu uli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb, en-Nuzhetu'l-mubhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice, Nuzhetu'l-ezhân fî islâhi'l-ebdân, and Mecma'u'l-fevâ'id (menâfi')i'l-bedeniyye* were studied. Chapters related to neuroanatomy were translated Turkish and then compared to neuroanatomic knowledge in the works of important physicians, such as Avicenna, Jorjani, Mansur b. Muhammed b. Ahmed, Surgeon Ibrahim, Emir Çelebi and Şemseddin Itaki, who were predecessors or successors of Da'ud al-Antaki in the history of Turkish-Islamic Medicine, so neuroanatomy knowledge of Da'ud was tried to be determined in historical context.

Findings: Chapters related to neuroanatomy were found under the title of "word on brain" in *en-Nuzhetu'l-mubhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice and Nuzhetu'l-ezhân fî islâhi'l-ebdân*.

Results: Da'ud al-Antaki demonstrated the importance of anatomy knowledge, writing chapters on anatomy in his two works named Nuzhet but he did not present any new knowledge on neuroanatomy or did not make any contribution to neuroanatomy.

Key words: Da'ud al-Antaki, Neuroanatomy, History of Medicine

J Nervous Sys Surgery 2009; 2(2):106-118

*Bu makale 27-30 Mayıs 2009 tarihlerinde Antakya'da düzenlenen VI. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri'nde sunulan sözlü bildiri temel alınarak hazırlanmıştır.

Dâvud b. Ömer ed-Darîr el-Antâkî (1541?-1599) bir Osmanlı tabibi, âlim ve şairidir. Antakya'da doğduğu için *Antâkî*, doğuştan kör olduğu için *ed-Darîr* ya da *el-Ekmeh* lakapları verilen Dâvud b. Ömer, keskin zekâsı ve derin bilgisinden dolayı el-Basîr lakabıyla da tanınmıştır ^(4,12). Antâkî için kullanılan *Ucûbetu'd-Dehr* (zamanın harikası) vasfı, körlüğüne rağmen gerek tıp, gerek astronomi ve gerek fiziksel bilimlerde üstat sayılacak dereceye geldiğini göstermek için kullanılmıştır ⁽⁴⁾. Kendisini tedavi eden Muhammed Şerîf adlı İranlı bir tıp bilgininden mantık, fiziksel ilimler ve onun tavsiyesiyle Yunanca öğrenmiştir ^(4,6,12,18). Muhammed Şerîf'in Antakya'dan ayrılması ve babasının ölümü üzerine seyahate çıkmış ve 976 H. / 1568-69'da Şam'da iken ünlü eseri *Tezkiretü uli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb* adlı eserini yazmaya başlamıştır ⁽¹²⁾. Kahire'de Zâhiriyye Medresesi'nde ders veren ve hekimlik yapan Dâvud el-Antakî, Mekke Şerîfi Hasan b. Ebî Numay'ın davetiyle 1008 H. / 1599 yılında Mekke'ye gitmiş, bir söylentiye göre ishalden, bir söylentiye göre zehirlenerek, orada aynı yıl vefat etmiştir ^(4,12).

Adıvar ⁽⁴⁾, üç Osmanlı Sultanı (Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad) döneminde yaşamış olan Dâvud el-Antakî'den diğer Türk-Osmanlı tezkereleri ve ulema hal tercümelerinin bahsetmediğini tespit etmektedir.

Kâtip Çelebi'nin okuduğu, sahaflarda ve kütüphanelerde gördüğü bütün eserleri abece düzenine göre sıralayarak, ismi olan eserleri, yerinde, yazarı ve yazılma tarihi ile birlikte gösterdiği ⁽¹⁴⁾ *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinde yazarımızdan Şeyh Dâvud el-Antakî olarak bahsettiği ve eserinin farklı yerlerinde Dâvud el-Antakî'nin kitapları hakkında bilgi verdiği görülmektedir ⁽¹⁸⁾.

Tıp, kelâm, mantık, felsefe, cebir ve astronomi konularında eserler veren Dâvud el-Antakî, en çok tıp alanında tanınmıştır. Dâvud el-Antakî'nin tıbbi eserlerinden bazıları şunlardır: *Tezkiretü*

*uli'l-elbâbve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb; en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice; Nüzhetü'l-ezhân fî islâhi'l-ebdân; Mecma'u'l-menâfi 'i'l-bedeniyye; et-Tuhfetü'l-Bekriyye fî ahkâmi'l-istihmâmi'l-küllîye ve'l-cüz'iyye; Elfiye fî't-Tıbb; Kifâyâtü'l-muhtâc fî 'ilmi'l-'ilâc; El-Behce ve'd-dürre; Nazm-ı Kânûnçek. Felsefe, astroloji, mantık, geometri ve aşk ile ilgili eserleri arasında da şunlar sayılabilir: *Risâle muhtasara fî'l-cebr; Gâyetü'l-merâm fî'l-mantık ve'l-keîlâm; Risâle fî't-tayr ve'l-'ukâb; Risâle fî'l-hey'e ve El-Keşf 'ani'l-müşkilât, Tezyînü'l-esvâk bi-tafsîli Eşvâku'l-'uşşâk* ^(4,12,13,26).*

GEREÇ ve YÖNTEM

Tezkiretü uli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb (Akıl Sahiplerinin Tezkiresi ve Harika Şeyler İçeren Kitap)

Tezkire-i Dâvud ve Tezkire-i Antâkî adlarıyla da tanınmaktadır. Çeşitli baskıları da yapılmıştır ^(4,12). Sultan İbrâhim'in sadrazamı Kemankeş Mustafa Paşa'nın isteği ile Muhammed b. Mustafâ el-Kûrânî tarafından 1050 H. /1640-41 yılında başlanan Türkçeye çevirisi 1052 H. / 1642-43 yılında tamamlanmıştır ^(12,19).

Kitap bir mukaddime, dört bâb ve bir hâtimedden oluşmaktadır ^(4,12,18). Adıvar ⁽⁴⁾, mukaddimedede tıp ilminin önemi, gereği ve öğrenim yöntemleri hakkında genel bir bilgi verdikten sonra, Dâvud el-Antakî'nin kendisinden önce gelen Yunan ve Arap bilginlerini tek tek andığını bildirmektedir. Birinci bâb tubba giriş, ikinci ve üçüncü bâblar müfred ve mürekkebe (basit ve birleşik) ilaçlar hakkındadır ^(4,12). Adıvar ve Erdemir ^(4,12) Dâvud el-Antakî'nin 1712 ilaç tarifi verdiğini bildirmektedir. Adıvar ⁽⁴⁾ bundan sonra Dâvud el-Antakî'nin kısa bir şekilde teşrihten bahsettiğini ve daha fazla bilgi için yine kendi eseri, *Nuzhet fi el-teşrih'e* başvurmayı tavsiye ettiğini bildirmektedir. Dördüncü bâb hastalıkların ahlât ve mizâca göre tedavi yöntemlerini içermekte olup, bu bâbda hastalıklar harf sırası ile veril-

mektedir ^(4,12). Hâtimede ise tıpla ilgili konular yanında astroloji, astronomi, geometri ve tılsım gibi farklı ilim ve konulara yer verilmiştir ⁽¹²⁾. Kâtip Çelebi ⁽¹⁸⁾ *Keşfü'z-Zunûn*'da bu eserin tamamlandığını gösteren bilgiler bulunmasına karşın, yazılmış ve yayılmış olan kitabın dördüncü bapta tı harfinden kitabın sonuna kadar

olan kısmının noksan olduğu bilgisi vermektedir.

Çalışmamız için eserin Ankara Milli Kütüphanede bulunan 06 Hk 2750 no'lu nüshası incelenmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Dâvud el-Antakî'nin *Tezkiretü uli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb* adlı eserinin Ankara Milli Kütüphane'de, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 06 Hk 2750'de yer alan nüshasının kapak sayfası.

en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice (Zihinleri Keskinleştirme ve Karakterleri Düzeltme Konusunda Keyifli Yolculuk)

Tezkere'nin kenarında basılmıştır^(4,18). Eserde genel patoloji konuları hikmet ve felsefe yoluyla yazılmıştır. Eserde bilimlerin sınıflaması ve önemi, özellikle matematik ve astronomi hakkındaki açıklamalardan sonra, teşrîh, mizâc ve ahlâttan bahsedilerek, hastalıklar organlara göre sınıflanmış ve açıklanmıştır^(4,13). Katip Çelebi⁽¹⁸⁾ eser hakkında verdiği bilgi de şunları söylemektedir: “.bu eserde tıbbın hikmetle ilgili bilgilerden ve felsefeden nasıl elde edildiğini açıklamıştır, bu eserde aklının yettiği her soru ve cevap ile yetindi ve bu eserde asla (kendisinden başkasının yazdığı) her hangi kitaba göre hareket etmedi, bu eseri bir giriş kısmı, sekiz bap ve bir bitiş kısmı şeklinde düzenledi⁽¹⁸⁾.”

Bu çalışma için eserin Ankara Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 8531/1 no'lu nüshası (Şekil 2) incelenerek konumuzla ilgili bölümleri Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir.

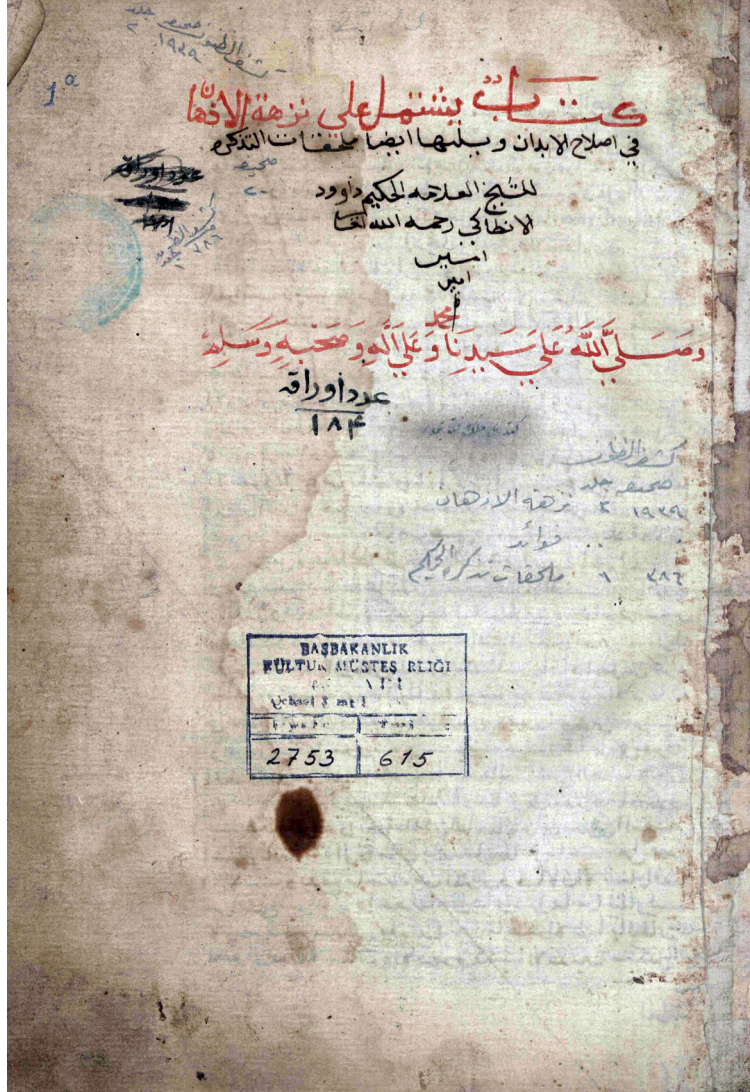
Nüzhetü'l-ezhân fî islâhi'l-ebdân (Bedenlerin Tedavisinde Zihinlerin Yolculuğu)

Kitap bir mukaddime, yedi fasıl ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Tıbbın konusu ve bölümleri hakkındadır⁽⁹⁾. Kâtip Çelebi⁽¹⁸⁾ de *Keşfü'z-Zunûn*'da kitap hakkında kısa bir bilgi vermekte, Dâvud el-Antakî'nin tıbbın kurallarının en önemli olanlarını bu eserinde derlediğini bildirmektedir.

Çalışmamız için Ankara Milli Kütüphanede bulunan 06 Hk 2753 no'lu nüshası incelenmiş (Şekil 3) ve çalışmamızla ilgili olan bölümler Arapçadan Türkçeye çevrilerek kullanılmıştır.

Şekil 2. Dâvud el-Antakî'nin *en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice* adlı eserinin Ankara Milli Kütüphanede, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz 8531/1'de yer alan nüshasının başlangıç varakları.

Şekil 3. Dâvud el-Antakî'nin *Nüzhetü'l-ezhân fî islâhi'l-ebdân* adlı eserinin Ankara Milli Kütüphanesi'nde, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 06 Hk 2753'de yer alan nüshasının kapak sayfası.

Mecma'u'l-menâfi'i'l-bedeniyye (Bedenî Faydaların Toplandığı Yer)

Çalışmamız için eserin Manisa İl Halk Kütüphanesinde bulunan 45 Hk 1833/1 no'lulu nüshası incelenmiştir⁽⁷⁾.

Dâvud el-Antakî'nin nöroanatomi hakkında verdiği açıklamaların tıp tarihindeki yerini belirlemek için bu çalışmada İbn Sînâ (980-1037) ve *el-Kânûn fî't-Tıbb*^(1,15), İsmâil Cürçânî (1042-1137) ve *Zahîre-i H'ârezmşâhî*⁽⁵⁾, Mansûr b. Muhammed b. Ahmed ve *Kitâb-ı Teşrîhü'l-Ebdân min et-Tıbb* (1386)⁽²⁰⁾, Cerrâh İbrâhîm ve

Alâ'im-i Cerrâhîn (1505)⁽²⁾, Emîr Çelebi ve *Enmûzecü't-Tıbb* (1624)⁽³⁾ ve Şemseddîn el-'İtâkî ve *Teşrîhü'l-Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylesûfân* (1632)^(1,17) gibi İslâm tıp tarihinde önemli yeri olan hekimlerin eserleri incelenmiştir.

BULGULAR

Dâvud el-Antakî'nin eserlerinde nöroanatomi ile ilgili bölümler

Dâvud el-Antakî'nin *Nüzhet* ismi ile başlayan iki kitabında da teşrîh ile ilgili bir bölüm vardır.

Bu bölümlerde alt başlıklar aynı olup, şu alt başlıklar bulunmaktadır:

- Teşrîhu'l-İzâm (Kemiklerin anatomisi)*
- Teşrîhu'l-Yed (Elin anatomisi)*
- Teşrîhu'r-Ricl (Ayak anatomisi)*
- Teşrîhu'l-A'zâi'l-Basîta (Basit organların anatomisi)*
- el-Kavlu fî'd-Dimâğ (Beyin hakkında söz)*
- Teşrîhi'l-'Ayn (Gözün anatomisi)*
- el-Kavlu fî Hâseti'ş-Şemm (Koku duyusu hakkında söz)*
- el-Kavlu fî Âleti's-Sem' (İşitme aleti hakkında söz)*
- el-Kavlu fî Âleti'z-Zevk (Tatma aleti hakkında söz)*
- el-Kavlu fî Âlâti'l-Lems (Dokunma aletleri hakkında söz)*
- el-Kavlu fî Teşrîhi'l-Bâtin (Karın anatomisi hakkında söz)*
- el-Fem (Ağız)*
- el-Kalib (Kalp)*
- el-Meryü (Yemek borusu)*
- el-Ma'ide (Mide)*
- el-Em'â (Bağırsaklar)*
- el-Kebid (Karaciğer)*

- et-Tihâl (Dalak)*
- el-Merâra (Safra)*
- el-Külyetân (Böbrekler)*
- el-Mesâne (Mesane)*
- el-Kazîb (Penis)*
- er-Rahim (Rahim)*
- el-Beyzatân (Yumurtalıklar) ^(9,10)*

Beyinle ilgili olan alt başlık (Şekil 4) bizim inceleme konumuzu oluşturmakta ve aşağıda Türkçe çevirisi sunulmaktadır.

en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice

el-Kavlu fî'd-Dimâğ - Beyin hakkında söz

Üçgen şeklindedir. İki kenarı arka kısmında yer alır. Buharların nüfuz etmesi ve soğğun galebe çalması için gevşek bir etten yapılmıştır. Beyaz [renkli], sınırları ıslatmaması için yağlıdır. Senin de bildiğin gibi onda üç çeşit damar dokunmuştur. İki zarla güçlendirilmiştir. Sert olanı kafanın ve kafatasının kuruluşu [nedeniyle] dikişlere karıştır.

القول في الدماغ: وهو مثلث ساقاه مما يلي المؤخر قد كون من لحم متخلخل لنفوذ الأبخرة أبيض لغلبة البرد دسم ليلاً يغسل الأعصاب. قد انتسجت فيه أنواع العروق الثلاث كما عرفت وحصن بغشائين لصلابهما يابس الرأس والقحف بحيث يخالط دروزه وطرفه الذي تحت حجاب العين يسمى السُّحاق، والثاني تحته ويعرف بأَم الدماغ. قد لان ولطف للمناسبة وهو لا يماس الدماغ ولكن قد يرتفع إليه عند عيطه قوية ونحوها كذا في الشفا. وقسم الدماغ طولاً ثلاثة أقسام تسمى البيطون أوسعها وأينها المقدم لكون أكثر عصبيات الحس منه واحدة من الجهة إلى الدرز وفيه فم يفتح لانصباب الدم يقال له المعصرة والبيطون الأوسط بعده بين الأذنين ويسمى الدهليز والأزج وفي جانبيه تزيد وطَي من الأغشية وتعتمده العروق لأن اللحم رخو كأنه الشحم. وفوق هذا الطَي دورتان من مجموع العروق يستندان وقت القعود وينفحان في الاستلقاء، فتجري الأرواح ويقوي الفكر. والبيطون المؤخر وهو الثالث أصلها وأضيقتها ومصبه النخاع إلى الفقرات كما عرفت. وهذه البيطون تنقسم في طولها أيضاً إلى قسمين يحدّ كل واحد منهما عيلاً وأذنًا ومنخراً وفضلاتها تنتوزع من هذه المنافذ كما سبق لكن غالب فضلات الأوسط تسقط إلى المصفاة النافذة إلى الأنف والحلق من العظم المثلث كما مرّ والدماغ ملازم لتام الحواس وشكله كالرأس. والخلاف السابق يأتي فيه. قال المعلم وهذا الجوهر إذا نقص كان نقصه سبب الحاسة وليس العلة في إيجاده عند ثبوت الحواس. لأن كثيراً من الحيوانات أفواهاها في صدورها، ومنهم عادم السمع كالعقرب والبصر كالنمل وبروز الأذن كالطير، فبقي أن فائدة الدماغ لوضع العين فيه لأن الواجب وضع البصر في أحرز الأمكنة وأعلاها. كما أن المرید نظر ما دق يقصد الأماكن المرفوعة كذا قالوه. وعندي أن هذ التعليل غير ناهض لأن حيوانات الما غالبها عديمة الدماغ ولها بصر في زاويتين على الكتف وكذلك مردفون ببطونهم. ولو كان المراد الأحرز والأرفع لكفي الرأس دون الدماغ كما في السرطان. والذي أقوله أن الصانع جلّ اسمه أراد إظهار ما دقّ من الحكمة في هذا التركيب. وقد خلق القلب شديد الحرارة فأراد التعديل، فأوجد الدماغ بارداً رطباً وجعله مسامتا النقطتي الكرة في المقابلة ليجعل التعديل، ومن ثم إذا فقد أحدهما أخرج التركيب ألا ترى أن الحية حين خلقت بلا قلب صعدت الحرارة إلى رأسها فاحترقت واستحالت سما في الفرد الرخوة وبيض السمك لما عدم الدماغ اعتاض عنه بالماء ولذلك يموت إذا فارقته فقد بذلك أن الحكمة لما ذكرنا خاصة ولما تنصّب قامة الإنسان مست الحاجة إلى هذا التعديل دون غيرها ولو كان الحق ما ذكره لكان يجب أن تكون العين في ذوات الأربع في وسط الرأس لأنه أرفع من الجانبين وهذا القائل لم يمارس غير تشريح الإنسان، فلذلك لم يهتدي إلى دقائق الحكمة. ومن أراد تفصيل سائر الحيوانات فاليراجع ما ذكرناه في التنكرة.

Şekil 4. en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice'de yer alan "el-Kavlu fî'd-Dimâğ - Beyin hakkında söz" başlıklı bölümün yazarlarca yeniden yazılmış metni.

Hicâbü'l-'ayn'ın altında kalan tarafa simhâk ismi verilir. İkinci kısım ise onun altındadır ve ümmü'd-dimâğ olarak bilinir. Uygun olsun diye yumuşaktır ve o beyne temas etmez. Ama kuvvetli bir haykırış ve benzeri bir durum sırasında şifâda olduğu gibi oraya yükselebilir. Beyin uzunlamasına üç bölüme ayrılmıştır. Butûn olarak isimlendirilir. Önde yer alan, his sinirlerinin çoğunluğu ondan olduğundan en geniş ve en yumuşağıdır. Biri alından derze doğru yer alır ve orada kanın dökülmesi için açılan bir ağız vardır; buna ma'sara derler. Ondandır gelen orta karın iki kulak arasında yer alır ve menfez ve ezec olarak isimlendirilir; ve onun iki yanında fazlalık ve katlanmış (kat kat olmuş) zar vardır ki damarlar ona dayanır. Çünkü et gevşektir, sanki iç yağı gibidir. Bu kat kat olanın üzerinde bir grup damardan dönen iki damar vardır, oturma zamanı dikleşirler ve sırt üstü yatıldığında şişerler ve böylece ruhlar hareket eder (canlanır) ve düşüncüyü takviye eder. Sondaki karın üçüncü, en sert ve en dar olanıdır ve omurgaya giden iliğe dökülür, bildiğin gibi; ve bu butûnlar uzunluk bakımından yine iki kısma ayrılır. Onlardan her birine bir göz, bir kulak ve bir burun deliği paraleldir ve onun artıkları bu geçitlerden dağılır. Daha önce söylediğimiz gibi orta kısım artıklarının çoğunluğu üçgen kemikten buruna ve boğaza açılan süzgeçlere (misfât) düşer.

Ve beyin o duyularla beraberdir ve biçimi de kafa gibidir. Daha önceki görüş ayrılığı bu konudadır. Muallim dedi ki: Beyin olmayınca duyular eksik olur. Bulduğunda bu duyuların tam olacağı anlamına gelmez. Çünkü hayvanların birçoğunun ağızları önlerindedir, mesela akrep gibi işitmeden yoksundur, karınca gibi görmeden yoksundur, kuşlarda olduğu gibi kulak çıkıntısı yoktur. Beynin faydası gözün beyindeki yerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü olması gereken, gözün en sağlam bölgede ve en üstte yer almasıdır.

Nitekim bir incelik görmek isteyen yüksek yerlere bakar, böyle dediler; ve bu açıklama bana göre mantıklı değildir. Çünkü su hayvanlarının çoğunluğunun beyinleri yoktur ve onların omuz üzerindeki iki çıkıntıda gözü vardır ve aynı şekilde çevrelenmiştir. Eğer en yüksek ve en korunaklı yer istenseydi, yengeçte olduğu gibi beyni olmaksızın kafa yeterdi. Demek istediğim şey Yüce Yaratıcı bu terkipte ince hikmetini göstermek istedi. Kalbi sıcak olarak yarattı ve dengelemek istedi ve beyni soğuk ve nemli olarak yarattı ve karşılık olarak onu kürenin iki noktasına bitiştiirdi. Sonuç olarak eğer ikisinden biri ortadan kalkarsa bu terkip bozulmuş olur. Yılan kalpsiz olarak yaratıldığında sıcaklığın başına yükseldiğini ve yandığını ve zehre dönüştüğünü görmüyor musun? Balık yumurtasının beyni olmadığı için onun yerine kendine su verildi, susuz kaldığında ölür. Bu işin hikmeti budur (yukarıda anlattığımız gibidir). İnsan ayakları üzerine doğrulması eksik olursa başka şeyden çok bu düzeltilmelidir. Eğer dedikleri doğru olsaydı gözün dört ayaklılarda başın ortasında olması gerekirdi. Çünkü baş iki taraftan daha yüksektir. Bunu söyleyen kişi insan teşrihinden (anatomisinden) başka bir şeyle ilgilenmemiştir (yapmamıştır). Bundan dolayı hikmetin inceliklerine erememiştir. Diğer hayvanlar hakkında ayrıntılı bilgi isteyen Tezkire'de zikrettiğimiz yere müracaat etsin ⁽¹⁰⁾.

“Fî Tahkîki Evveli ‘Uzvin Yetekevvenu - Oluşan ilk organ hakkında” adlı bölümde beyinle ilgili olarak, kısa bir bilgi daha verilmiştir:

Hipokrat'a göre ilk olarak beyin oluşmuştur. Çünkü beyin sinirlerin başlangıcıdır ve nefsanî kuvvetlerin yeridir. His ve harekete ihtiyaç olmadığından dolayı sinirlerin aslından önce gelmesi gerekmez. Sadece kalbin ortaya çıkardığı hayvanî güçlerden önce nefsanî kuvvetlerin olması imkânsızdır ⁽¹⁰⁾.

Sinirlerle ilgili olarak ayrı bir bölüm bulunma-

maktadır. Sadece “el-Kavlu fî A'zâ'i-l-Meneviyye - Menevî Organlar Hakkında Söz” bölümünde isim olarak geçtiği bir cümle aşağıdaki gibidir:

Adale, sinir, damar ve atardamarlar menevî dediğimiz organlar sınıfına girer. Câlînûs menevîden muradın menî cevherinden yaratılan ve doğumla birlikte ortaya çıkan şey olduğunu açıkladı ⁽¹⁰⁾.

Nüzhetü'l-ehân fî islâhi'l-ebdân

Bu eserin beyinle ilgili bölümü yukarıda Türkçesini verdiğimiz *en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ehân ve ta'dîli'l-emzice*'de yer alan bölümle aynı olup, birkaç yerde sözcük farklılığı vardır. Bunun dışında her iki metin arasındaki en önemli farklılık ise *en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ehân ve ta'dîli'l-emzice*'de son cümlede yer alan “diğer hayvanlar hakkında ayrıntılı bilgi isteyen *Tezkire*'de zikrettiğimiz yere müracaat etsin ⁽¹⁰⁾” cümlesi yerine *Nüzhetü'l-ehân fî islâhi'l-ebdân*'da “diğer hayvanlar hakkında ayrıntılı bilgi isteyen be harfine baksın ⁽⁹⁾” denmesidir (Şekil 5).

Buradan yola çıkarak *Tezkire*'nin “be” harfi incelendi. Bu bölümde bitki ve bazı hayvan isimleri ile karşılaşıldı. Bunlar arasında *babbagâ* (papağan), *burgûs* (pire), *batt* (ördek), *bakk* (tahta kurusu), *bülbül* (bülbül), *bagl* (katır) gibi hayvanlar olup, bunların kiminin etinden, kiminin kanından ya da idrarından yararlanılacak durumlar verilmiştir. Fazla bir ayrıntıya girilmemiştir ⁽⁸⁾.

Tezkiretü uli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb

Antâkî'nin en tanınmış bu eserinde teşrih ile ilgili bir bölüme ulaşılammıştır ⁽⁸⁾. Beş duyu ile ilgili kısa bir bölümde ise şöyle bir açıklama ile karşılaşılmıştır: “İşte bunlar, ilme uygun bir biçimde anlattığımız bu kuvvetlerin çeşitleri ve yerleridir. Kim bu konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmak isterse hikmiyyâta baksın ⁽⁸⁾.”

Mecma'u'l-menâfi'i'l-bedeniyye

Bu eserde teşrih ile ilgili herhangi bir bölüm olmayıp, baştan ayağa hastalıkların tedavisi ile ilgili olarak hazırlanmış kısa bir eserdir ⁽⁷⁾.

القول في الدماغ: وهو مثلث ساقاه مما يلي المؤخر قد يكون من لحم متخلخل لنفوذ الأبخرة أبيض لظلمة البرد دسم ليلاً يفسل الأعصاب. قد انتسجت فيه أنواع العروق الثلاث كما عرفت وحصن بغشائين لصلبهما يابس الرأس والقحف بحيث يخالط دروزه وطرفه الذي تحت حجاب العين يسمى المصحاق، والثاني تحته ويعرف بأَم الدماغ. قد لان ولطف للناسية وهو لا يماس الدماغ ولكن قد يرتفع إليه عند عبطة قوية ونحوها كذا في الشفا. وقسم الدماغ طولاً ثلاثة أقسام تسمى البطون أو سعتها واليها المقدم لكون أكثر عصابات الحس منه واحدة من الجهة إلى الدرز وفيه فم يفتح لانصباب الدم يقال له المعصرة والبطن الأوسط بعده بين الأذنين ويسمى الدهليز والأزج وفي جانبيه تزيّد وطى من الأغشية وتعمده العروق لأن اللحم رخو كأنه الشحم. وفوق هذا الطي دورتان من مجموع العروق يستندان وقت القعود وينفتحان في الاستلقاء، فتجري الأرواح ويقوي الفكر. والبطن المؤخر وهو الثالث أصلها وأضيقتها ومصبه النخاع إلى الفقرات كما عرفت. وهذه البطون تنقسم في طولها أيضا إلى قسمين يحاذي كل واحد منهما عينا وأذنا ومنخرا وفضلاتها تتوزع من هذه المنافذ كما سبق لكن غالب فضلات الأوسط تسقط إلى المصفاة النافذة إلى الأنف والحلق من العظم المثلث كما مرّ والدماغ ملازم لتام الحواس وشكله كالرأس. والخلاف السابق يأتي فيه. قال المعلم وهذا الجوهر إذا نقص كان نقصه سبب الحاسة وليست العلة في إيجاده عند ثبوت الحواس. لأن كثيرا من الحيوانات أفواها في صدورها، ومنهم عادم السمع كالعقرب والبصر كالتمل وبروز الأذن كالطير، فبقي أن فائدة الدماغ لوضع العين فيه لأن الواجب وضع البصر في أحرز الأمكنة وأعلاها. كما أن المرید نظر ما دق يقصد الأماكن المرفوعة كذا قالوه. وعندني أن هذ التعليل غير ناهض لأن حيوانات الما غالبها عديمة الدماغ ولها بصر في زائدين على الكتف وكذلك مردفون بتطويقها. ولو كان المراد الأحرز والأرفع لكفى الرأس دون الدماغ كما في السرطان. والذي أقوله أن الصانع جلّ اسمه أراد إظهار ما دق من الحكمة في هذا التركيب. وقد خلق القلب شديد الحرارة فأراد التعديل، فأوجد الدماغ باردا رطبا وجعله مسامتا للنقطة الكرة في المقابلة ليحصل التعديل، ومن ثم إذا فقد أحدهما أخرج التركيب ألا ترى أن الحية حين خلقت بلا قلب سعدت الحرارة إلى رأسها فاحتقرت واستحالت سما في الفرد الرخوة وبيض السمك لما عدم الدماغ اعراض عنه بالماء ولذلك يموت إذا فارق. ولما نقصت قامة الإنسان مسيت الحاجة إلى هذا التعديل بزيادة دون غيرها ولو كان الحق ما ذكروه لكان يجب أن تكون العين في ذوات الأربع في وسط الرأس لأنه أرفع من الجانبين وهذا القائل لم يمارس غير تشريح الإنسان، فلذلك لم يهتدي إلى دقائق الحكمة. ومن أراد تفصيل سائر الحيوانات فاليراجع ما ذكر في حرف الباء.

Şekil 5. *Nüzhetü'l-ehân fî islâhi'l-ebdân*'da yer alan “el-Kavlu fî'd-Dimâg - Beyin hakkında söz” başlıklı bölümün yazarlarca yeniden yazılmış metni. Burada diğer metinden farklılık gösteren kelimeler koyu harflerle yazılmıştır.

Değerlendirme

Dâvud el-Antakî beynin şeklinin üçgen, renginin beyaz, yapısının gevşek ve yağlı olduğunu bildirmektedir. İki zar ile sarıldığını bunlardan birisinin kalın (*dura mater cerebri*) olduğunu, *hicâbü'l-‘ayn*'ın altında kalan kısmın isminin *simhâk* (*periorbita, pericranium*), onun altında kalan zarın ise *ümmü'd-dimâğ* (*leptomeninx encephali: arachnoidea encephali et pia mater encephali*) adını aldığını belirtmektedir.

Dâvud el-Antakî beynin uzunlamasına üç *butûn* olduğunu söylemektedir. Burada *batn* kelimesinin beynin bölümlerini gösterdiği, bazı sözlüklerde görüldüğü gibi *ventriculus cerebri* anlamında kullanılmadığı düşünülmüştür. Bazı müellifler beyin boşlukları için *batn* kelimesini kullanırken bazıları da *cevf* (*boşluk*) kelimesini kullanmışlardır.

Bu anlamıyla bakıldığında *ön batn prosencephalon (telencephalon ve diencephalon)*, *orta batn mesencephalon* ve *arka batn*ın da *rhombencephalona (metencephalon ve myelencephalon)* karşılık geldiği düşünülebilir. Ama gerçekte böyle midir? Bu sorunun yanıtını bulabilmek için verilen bilgilerin çağdaş anatomi bilgileri ile karşılaştırılması gerekir.

Dâvud el-Antakî beynin ön *batn*ının sınırını *derz* (*sutura*) e kadar çizmiştir. Bu *derz derz-i lâmî* (*sutura lambdoidalis*) olmalıdır. Çünkü *ma'sara* adı verilen yer, diğer müelliflerin eserlerinde de görüldüğü gibi, *confluens sinuum* (*torcular Herophili*) adı verilen *sinus sagittalis superior, sinus transversus* ve *sinus rectus*'un birleştiği yer olup, *falx cerebri, tentorium cerebelli* ve *dura mater* yaprakları arasındadır. Topografik olarak *sutura lambdoidalis* yakınlarındadır.

Orta batn Dâvud el-Antakî'nin metninde *menfez* ve *ezec* olarak isimlendirilmektedir. *Menfez* nüfuz edecek yer, delik, yarık, ağız⁽¹¹⁾ anlamına gelirken, *ezec* ise uzun kubbeli bir bina ya da

çatı⁽²²⁾ anlamına gelmektedir. Çağdaş anatomi bilgilerine göre *mesencephalon* adını verdiğimiz beyin bölgesinin arka bölümü ile orta-ön bölümü arasında *aquaeductus cerebri (aquaeductus mesencephali)* adı verilen ve beynin III. *Ventrikülü* ile IV. *Ventrikülünü* birleştiren bir kanal vardır. Ama burası bir yarık görünümünde değildir. Ama buna karşın *ezec* tanımı oldukça önemli bir tanımlama olup bize yol göstermektedir. Odar'ın⁽²¹⁾ anatomi kitabında ilginç bir bölüm *ezec* tanımını açıklar görünmektedir: "*Fornix cerebri (beyin tavanı)* adı verilen oluşumun temel yapısını *hippokampus* ve *gyrus dentatusta* bulunan sinir hücrelerinin neuritleri yapar. *Fornix cerebri crus, corpus* ve *columna fornicis* olmak üzere üç parçaya ayrılır...⁽²¹⁾". Galen (129-200) de bu yapıdan "kubbeli binalarda kemer benzeri yapı" ya da "kemer gibi" olarak bahsetmektedir⁽²⁴⁾. Andreas Vesalius'un (1514-1564) *De Humani Corporis Fabrica* (1543) adlı eserinin yedinci kitabında *fornix cerebri* için şu sözler yer almaktadır: "...ve biz kemer şeklinde yapılmış cismin [fornix] üst yüzeyinin görünümünü açığa koyuyoruz⁽²³⁾."

O zaman bu tavanın olduğu yerde açıklık ya da yarık var mıdır? Bu sorunun cevabı da III. *Ventrikülün* açıklamasındadır:

"*Ventriculus tertius (üçüncü karıncık) sagittal durumda, dar ve yüksek bir aralık şeklindedir. Aralığın alt parçası aşağıya doğru gittikçe daralır ve bir huni şeklini alır. Karıncığın büyük parçası diensefalonda bulunur (pars diencephalica). Önde bulunan küçük parçası telensefalona ait oluşumlarla sınırlanmıştır. Bundan dolayı karıncığın bu parçasına pars telencephalica derler. Önde yan karıncıklarla birleşmiştir. Arkada dar bir delik (anus) aracılığı ile aquaeductus mesencephali ile birleşir⁽²¹⁾."*

Dâvud el-Antakî "ve onun iki yanında fazlalık ve katlanmış (kat kat olmuş) zar vardır ki damarlar ona dayanır. Çünkü et gevşektir, sanki iç yağı gibidir. Bu kat kat olanın üzerinde bir grup

damardan dönen iki damar vardır, oturma zamanı dikleşirler ve sırt üstü yatıldığında şişerler ve böylece ruhlar hareket eder (canlanır) ve düşünceyi takviye eder” açıklamasında büyük olasılıkla kat kat zar terimiyle pia yapraklarından oluşan *tela chorioidea* ve *plexus chorioideus*'lerden bahsetmektedir. Odar'ın ⁽²¹⁾ kitabında III. Ventrikülü anlattığı bölümdeki şu açıklamalarla benzerlik gösterdiği görülmektedir:

“Üçüncü karıncığın tavanını veyahut üst duvarını *lamina tectoria ventriculi tertii* adı verilen ince bir zar yapar. Dördüncü karıncığın arka duvarı ile beyincik arasında olduğu gibi, burada da hemisferlerin fazla büyümesi ve bir kavis şeklinde bükülerek diensefalonu örtmesi sonucunda taslakları örten *pia mater*, telensefalon ile diensefalon arasında derinlere sokulmuş durumda kalır. Bu şekilde iki *pia* yaprağından meydana gelen oluşuma *tela chorioidea* prosencephali derler. *Tela chorioidea* prosencephalinin üçüncü karıncığın üzerinde bulunan orta parçasına *tela chorioidea ventriculi tertii* adı verilmiştir. Dördüncü karıncıkta olduğu gibi, burada da *tela chorioideanın alt yaprağının zengin damar ağları barındıran kabartı ve uzantıları karıncık boşluğuna doğru sokulur ve plexus chorioideus ventriculi tertiiyi meydana getirirler* ⁽²¹⁾.”

Buradaki damarlarla ilgili olarak farklı bir yorum da yapılabilir ve bu iki damarın *tela chorioidea ventriculi tertii* içerisinde uzanan *Vv. cerebri internae* oldukları da düşünülebilir:

“Beynin iç venlerinden *V. septi pellucidi*, *V. thalamostriata* ve *Vv. chorioideae* denilen venler talamusun ön ucunda birleşerek *tela chorioidea ventriculi tertii* içerisinde uzanan iki ven meydana getirirler (*Vv. cerebri internae*). İki *V. cerebri interna*'nın birleşmesinden meydana gelen *V. cerebri magna Galeni*, *sinus rectusa dökülür* ⁽²¹⁾.”

Dâvud el-Antakî'nin en sert ve en dar olarak

belirttiği bölüm olan son *batn* ise omurilikle devam eden *cerebellum*, *pons* ve *medulla oblongata* olmalıdır.

Dâvud el-Antakî'nin beyni ön, orta ve arka karınlar şeklinde sınıflaması çağdaş anatomik bilgiler ışığında nasıl yorumlanabilir?

Dâvud el-Antakî'nin *ön batn* olarak adlandırdığı beyin bölümü *telencephalon* olup, *prosencephalon* dan gelişmektedir. Buna karşın Dâvud el-Antakî'nin *orta batn* olarak adlandırdığı yerde sadece *mesencephalonu* görmüyoruz, *III. Ventrikül* çevresinde *prosencephalon* dan gelişen *talamus*, *hipotalamus* gibi *diencephalon* a ait yapılar ile *fornix cerebri* gibi *telencephalon* ile *diencephalon* arasında bağlantı kuran yapıların da *orta batn* içerisinde değerlendirildiğini görüyoruz. Son olarak da *arka batn* olarak adlandırdığı yerde çağdaş anatominin *rhombencephalon* olarak adlandırdığı ve *medulla oblongata*, *pons* ve *cerebellum* un geliştiği yeri görebiliriz.

Farklı bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde ise Dâvud el-Antakî'nin yaptığı sınıflandırmada beyin boşluklarını temel aldığı ve bu boşluklara göre çevresindeki yapıları bölümlendirdiği görülebilir. Buna göre *ventriculi lateralesin* içinde bulunduğu *telencephalonun ön batn*, *ventriculus tertius* ve *aquaeductus mesencephali* çevresindeki yapıların *orta batn* ve *ventriculus quartusun* çevresindeki yapıların da *arka batn* olarak adlandırıldığı söylenebilir.

Dâvud el-Antakî beyin yapılarını uzunluğuna ikiye ayırmaktadır. Çağdaş anatomik tanımlarımızın işaret ettiği anatomik yapılar, *hemisferler* arasında *fissura longitudinalis cerebri*, *medulla oblongatada* önde *fissura mediana anterior*, arkada *sulcus medianus posterior*, *ponsta* ön yüzde *sulcus basilaris*, arka yüzde *sulcus medianus fossae rhomboideae* gibi yarı ve oluklar bu görünümü sağlayan yapılar olarak söylenebilir.

Beynin artıklarının atılma yeri olarak verilen misfât (süzgeç) adlı yer os ethmoidale olmalıdır. Bu kemiğin üst kısmı lamina cribrosa osis ethmoidale adını taşımaktadır.

Yazının ikinci bölümü diyebileceğimiz kısmında Dâvud el-Antakî beynin fonksiyonu ve yaratılış amacını tartışmaktadır. Dâvud el-Antakî'nin *Mu'allim* olarak adlandırdığı kişi İslâm külliyyatında *mu'allim-i evvel* olarak adlandırılan Aristoteles (MÖ 384-322) olarak tahmin edilebilir. Dâvud el-Antakî Aristoteles'in beynin işlevi ve yaratılış amacı hakkındaki görüşünü verdikten sonra bu görüşe karşı çıktığını açıkça bildirmektedir. Aristoteles'in gözün en yüksek ve en sağlam yerde olması gerektiği için beynin yukarıda yaratıldığı açıklamasını mantıksız bulmakta, kalp sıcak olarak yaratıldığından onu dengelemek için beynin soğuk ve nemli olarak yaratıldığını, karşılık olarak gözü kafanın iki noktasına bitiştiğini ve hepsinin bir sistem olarak böyle kurulduğunu bildirmektedir. Diğer hayvanlar hakkındaki ayrıntılı bilgilerin *Tezkire*'de yer aldığını açıklamaktadır.

Dâvud el-Antakî'nin nöroanatomî bilgilerinin tıp tarihindeki yeri

Beyin anatomisi ile ilgili olarak bakıldığında Dâvud el-Antakî'nin kendisinden önce gelen İbn Sînâ⁽¹⁵⁾ ve İsmâîl Cürcânî⁽⁵⁾ gibi konuda ayrıntılı bilgi veren hekimlerin açıklamalarını, Cerrâh İbrâhîm⁽²⁾ ve Mansûr b. Muhammed b. Ahmed⁽²⁰⁾ gibi yüzeysel ve kısa olarak yansıttığı görülmektedir. İbn Sînâ anatomisinin Osmanlı hekimleri üzerindeki etkisiyle ilgili bir çalışmada Kâhya⁽¹⁶⁾ da Dâvud el-Antakî'nin anatomî açıklamalarının daha yüzeysel olduğu sonucuna varmıştır. Dâvud el-Antakî duyu sinirlerinin kaynaklanması nedeniyle beynin ön kısmının yumuşak olduğu, buna karşın beynin arka kısmının sert olduğu bilgisi İbn Sînâ^(1,15), Cürcânî⁽⁵⁾, Cerrâh İbrâhîm⁽²⁾ ve Mansûr b. Muhammed b. Ahmed⁽²⁰⁾ gibi Dâvud el-Antakî'den önceki hekimlerin eserlerinde görüldüğü gibi, Emîr

Çelebi⁽³⁾ ve Şemseddîn el-İtâkî^(1,17) gibi kendisinden sonra gelen hekimlerin eserlerinde de bulunmaktadır. Buna karşılık adı geçen hekimler hareket sinirlerinin kaynaklanması nedeniyle beynin arka kısmının sert olduğu bilgisini verirken^(1,2,3,5,15,17), Dâvud el-Antakî hareket sinirlerinin beynin arkasından çıktığı bilgisini vermemektedir. Beyni saran zarın iki kat olduğu, bunlardan birisinin kalın-sert ve diğerinin yumuşak-ince olduğu, beyin sert zarının kafatası sütürleri arasına girdiği bilgisi yine diğer müelliflerin eserlerinde gördüğümüz bir bilgidir. İbn Sînâ^(1,15), Cürcânî⁽⁵⁾, Emîr Çelebi⁽³⁾ ve Şemseddîn el-İtâkî'nin^(1,17) verdiği ve sert zarın kafatası kemiğinin üzerinde bir örtüyle devam ettiği bilgisini Dâvud el-Antakî'de görememekteyiz. Buna karşın Antakî'deki *simhâk* (*periostrorbita*, *pericranium*) tanımı ile buna bir gönderme yapılmıştır diye düşünebiliriz. Kanın döküldüğü yere *ma'sara*, *orta batna menfez ve ezec*, beyin artıklarının atılma yeri olarak *misfât* adının verildiği Cerrâh İbrâhîm⁽²⁾ ve Mansûr b. Muhammed b. Ahmed⁽²⁰⁾ dışında adı geçen diğer müelliflerin eserlerinde gördüğümüz^(1,3,5,15,17) açıklama ve terimlerdir. Beynin *ön*, *orta* ve *arka batn* şeklinde bölümlenmesi de Cerrâh İbrâhîm⁽²⁾ dışında adı geçen müelliflerimizin eserlerinde^(1,3,5,15,17) aynı şekilde yapılmıştır. Beynin üçgen şeklinde olduğu bilgisi Cerrâh İbrâhîm'de⁽²⁾ ve Mansûr b. Muhammed b. Ahmed'de⁽²⁰⁾ de aynı şekilde yer almaktadır.

Dâvud el-Antakî beynin yaratılış amacı ile ilgili olarak *mu'allim* lakaplı Aristoteles'e karşı çıktığı nokta onun: "Beynin faydası gözün beyindeki yerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü olması gereken, gözün en sağlam bölgede ve en üstte yer almasıdır" şeklindeki açıklamasıdır. İbn Sînâ⁽¹⁵⁾ da *Kânûn*'unda "Baş ve kısımlarının özellikleri hakkında" adlı bölümde Galen'den alıntı yaparak başın yaratılma amacının beynin korunması olmadığı gibi, işitme, koklama, dokunma ve tat alma kuvvetlerinin ve bu kuvvetlerinin yerlerinin korunması olmadığını söylemektedir. Başın yukarıda yaratılmasının sebebinin gözün

yumuşaklığı olduğunu ve gözü korumak için de başın kemikten yapıldığını belirtmektedir. Gözün başta yaratılma sebebi olarak da başın gözü herhangi bir afete karşı koruması olduğu bildirmektedir⁽¹⁵⁾. Dâvud el-Antakî'nin beynin yaratılış amacı ile ilgili olarak 'Tanrı kalbi sıcak olarak yarattığından bunu dengelemek amacıyla beyni soğuk ve nemli olarak yarattı' düşüncesi ve açıklaması, İbn Sînâ'nın *Kânûn*'u⁽¹⁵⁾ ve Cürçânî'nin *Zahîre-i H'ârezmşâhî*'sinin⁽⁵⁾ "beyin anatomisi" adlı bölümlerinde bulunduğu gibi, Şemseddîn 'Îtâkî'nin *Teşrîhü'l-Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylesûfân* adlı eserinde de bulunmaktadır⁽¹⁷⁾. Mansûr b. Muhammed b. Ahmed'in⁽²⁰⁾ *Kitâb-ı Teşrîhü'l-Ebdân min et-Tıbb*'ında ise böyle bir açıklama yer almamaktadır. Şemseddîn 'Îtâkî⁽¹⁷⁾ de "beynin yeri olan başın anatomisi" adlı bir bölümle insanın başının diğer hayvanların başına oranla niye büyük olduğunu ve beynin niye büyük olması gerektiğini açıklamaktadır.

Bu çalışmada ulaşılan bir başka bulgu da Tokatlı Mustafa Efendi'nin⁽²⁵⁾ 1761-1766 tarihleri arasında gerçekleştirdiği İbn Sînâ'nın *Kânûn*'unun Türkçe tercümesinde görülmüştür. İbn Sînâ'nın konuya doğrudan Galen'den alıntıyla başlamasına karşın, Tokatlı Mustafa Efendi çevirisine, hayvanları başı olan ve olmayanlar olarak sınıflayarak başlamış, sonrasında gözün diğer organlara göre olan durumunu, casusun askere olan durumuyla kıyaslamış ve İbn Sînâ'nın yazdıklarına zaman zaman yorum katarak çevirisini sürdürmüştür⁽²⁵⁾.

SONUÇ

Dâvud el-Antakî'nin yüzeysel ve kısa da olsa nöroanatomi konusunda her iki eserinde de bilgi vermesi onun anatomi bilgisine ve öğrenimine verdiği önemi göstermektedir. Beyin konusunda Aristoteles'in verdiği bilgileri sorgulaması onun taşıdığı eleştirel düşünceyi gösterirken, sorgulamanın yanında karşı çıktığı açıklamaların yerine yeni bilgiler sunmaya çalışması, eleştirel düşüncesinin yapıcı bir özellik taşıdığını göstermekte-

dir. Ulaşabildiğimiz bilgiler Dâvud el-Antakî'nin nöroanatomi konusunda yeni bir bilgi sunmadığını ya da bu konuya yeni bir katkı yapmadığını göstermektedir. Kâhya'nın^(16,27) da vurguladığı gibi, Dâvud el-Antakî'nin insan anatomisinden bahsederken hayvan anatomisi ile ilgili bilgiler vermesi, daha önce bu konuda çalışma yapmış olan müelliflerden elde edilmiş bilgilerin okuyucuya sunulmasını ve insan anatomisi bilgilerinin bu bilgilerle karşılaştırılmasını sağlamıştır. Dâvud el-Antakî'nin *mu'allim* lakabı ile Aristoteles'in ismini anarken, İbn Sînâ ve Cürçânî gibi hekimleri incelediğimiz kısımlarda anmaması da ilginç bir durum olarak görülebilir.

KAYNAKLAR

1. **Acıduman, A., Arda B, Kökeş F.** İbn Sînâ'nın anıtsal eseri El-Kânûn Fi't-Tıbb ve Şemseddîn 'Îtâkî'nin resimli anatomi kitabı Teşrîhü'l-Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylesûfân'ın "Beyin Anatomisi" bölümlerinin incelenmesi. Tıp Tarihi Araştırmaları 2006; 14: 191-215.
2. **Acıduman A, Er U, Belen D.** Cerrah İbrahim ve Alâ'im-i Cerrâhîn'in nöroşirürji ile ilgili bölümleri. Türk Nöroşirürji Dergisi 2007; 17 (3): 170-82.
3. **Acıduman A.** Hekimbaşı Emir Çelebi ve ünlü eseri Enmüze'ü't-Tıbb'da sinir sistemi anatomisi ile ilgili bölümler. Türk Nöroşirürji Dergisi 2008; 18 (2): 96-103.
4. **(Adıvar) AA.** Antâkî. In: İslâm Ansiklopedisi, cilt 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950: 454-6.
5. **Afshar I, Danesh-pajouh MT (eds).** El-Cürçânî, İsmâ'il bin Hasan el-Huseynî. Zahîre-i H'ârezmşâhî. Cilt 1 ve 2. 3. Baskı. Tahran: Elma'î; 1384 Hicrişemsi / 2004: 132-41, 158-63.
6. **Brockelman C, [Vernet J]. Al-Antaki, Da'ud B.** 'Umar Al-Darîr. In: Gibb HAR, Kramers JH, Lévi-Provençal E, Schacht J (eds). The Encyclopaedia of Islam, New Edition, vol 1. Leiden: E.J. Brill, 1960: 516.
7. Dâvud b. Ömer Antâkî. Mecma'u'l-menâfi'i'l-bedeniyye. Manisa: İl Halk Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 45 Hk 1833/1, 1128H/ 1715.
8. Dâvud el-Basîr el-Antâkî. Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmi' li'l-'acebi'l-'ucâb. Ankara: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 06 Hk 2750, 1115 H/1702: 9a, 50a,b-51a,b.
9. Dâvud el-Antakî. Nüzhetü'l-ezhân fî ıslâhi'l-ebdân. Ankara: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 06 Hk 2753: 79a,b.
10. Dâvud el-Antakî ed-Darîr. en-Nüzhetü'l-mübhice fî teşhîzi'l-ezhân ve ta'dîli'l-emzice Ankara: Milli

- Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 06 Mil Yz 8531/1: 32a, 39a,b-40a, 49b-50a.
11. **Devellioğlu F.** Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle, 18. Baskı (Yayına Hazırlayan: Güneşal AS.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2001: 614.
 12. **Erdemir AD.** Dâvûd-i Antâkî. In: TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994: 26-7.
 13. **Goetz PW, Kağıtçıbaşı Ç, Mango A, Tekeli İ, Yalman N (eds):** Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi. "Davud Antaki". Cilt 7. İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 1986,1987: 23-4.
 14. **Gökyay OŞ.** Kâtip Çelebi, Hayatı - Şahsiyeti - Eserleri. In: Kâtip Çelebi. Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler, 3. Baskı. Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi, 1991: 3-90.
 15. **İbn Sînâ.** Kanun der Tıbb (Çeviri: Sharafkandi A), 5 Kitap, Kitap 3, Bölüm 1. Tehran, Soroush Press, 1997: 4-11.
 16. **Kâhya E.** İbn Sînâ'nın anatomisinin Osmanlı hekimleri üzerindeki etkisi. Bilim Tarihi Sayı 15: 3-6, 1993.
 17. **Kâhya E.** Şemseddîn-i İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu Atatürk Kültür Merkezi, 1996: 197-204.
 18. **Kâtip Çelebi.** Keşfüz-Zunûn An Esâmî'l-Kütûbi ve'l-Fünûn (Arapçadan tercüme eden: Balcı R), 5 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007: 241, 347, 1240, 1553, 1559.
 19. **Kızıldağlı E.** Hekim Davudu Dariri Antaki. Dirim 1979; 54 (9-10): 309-10.
 20. **Mansur b. Muhammed b. Ahmed.** Kitab-ı Teşrihü'l-Ebdan Min e't-Tıbb (Önsöz, Giriş, İngilizce ve Türkçe Çeviri: Kâhya E, Bilgen B). Ankara: AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi, 2008: 42-7, 71-2.
 21. **Odar İV.** Anatomi Ders Kitabı, 12. Baskı. Elif Matbaacılık A. Komandit Şti., 1980: 374-5, 409-11, 422-3.
 22. **Redhouse JW.** A Turkish and English Lexicon, New edition. Beirut: Librairie du Liban, 1996: 79.
 23. **Saunders JBdeCM, O'Malley CD (eds).** The Illustrations From The Works of Andreas Vesalius of Brussels, 2nd ed. Cleveland and New York: The World Publishing Company, 1950: 190.
 24. **Singer C (ed).** Galen On Anatomical Procedures, Translation of the surviving books with Introduction and Notes. London: Oxford University Press, 1956: 234.
 25. **Tokatlı Mustafa Efendi.** Tahbîzü'l-Mathûn Tercemetü'l-Kânûn. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, No: 1015, 223a, 224b.
 26. **Türk Ansiklopedisi.** "Davut Antaki", Cilt12. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964: 355-6.
 27. **Ünver AS, Kâhya E.** Teşrih. In: Adıvar A, Arat R, Ateş A, Baysun C, Yazıcı T, Buluç S, Karahan A, Köprülü OF, Göyünç N, Kütükoğlu B (eds). İslâm Ansiklopedisi, cilt 12/1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974: 197-201.